

Seleukeia Sidera'da Geç Antik Dönem Hakkında Ön Sonuçlar¹

Preliminary Conclusions on Late Antiquity at Seleucia Sidera

Bilge HÜR MÜZLÜ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü bilgehurmuzlu@gmail.com
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-3676-7436

Burak SÖNMEZ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, buraksonmez@sdu.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-2062-3913

Ahmet MÖREL

Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, ahmetmorel@sdu.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-3051-9626

Gülcan KAŞKA

Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, gulcankaska@sdu.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-0566-3965

Öz

Seleukos Dönemi kolonilerinden Seleukeia Sidera, Pisidia Bölgesi'nin önemli kentlerinden biridir. Adı antik kaynaklarda zikredilen Seleukeia'nın Hellenistik Dönem tarihine ilişkin belgeler oldukça azdır. MS 1 yüzyılda Hristiyanlaşma faaliyetlerinin başladığı kent, MS. 4. Yüzyıldan itibaren düzenlenen Hristiyan konsillere temsilci göndermiştir. Roma Dönemi'nde kentin adı Claudioseleucia olarak değiştirilmiş ve kent varlığını daha sonraki dönemlerde de sürdürmüştür. MS 3 yüzyılda ortaya çıkan ekonomik kriz diğer bölgelerde olduğu gibi Pisidia'da etkilerini göstermiştir. Bu krizden Seleukeia da nasibini almıştır. MS 3. Yüzyılda kent tarımsal faaliyetlerini hem kent içinde hem de kırsal arazide devam ettirmiştir. Kentte ele geçen buluntular, MS. 4. yüzyılda Seleukeia'da üretilen şarabın kent ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Şarap üretimi daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Seleukeia Sidera'da şarap üretiminin yanı sıra bir başka ekonomik faaliyet olarak karşımıza seramik üretimi çıkmaktadır. Kentteki seramik üretimi gruplar arasında *unguentarium*'lar da yer almaktadır. Ele geçen bu *unguentarium*'lar Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri ile Geç Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmektedir. Buluntular vasıtasıyla Seleukeia Sidera'da Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde *unguentarium* üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelime: Seleukeia Sidera, Konsil, Üretim, Hristiyanlık, Unguentarium.

Abstract

Seleucia Sidera, one of the colonies of the Seleucid Period, was one of the important cities of Pisidia Region. Documents regarding the Hellenistic Period history of Seleucia, whose name was mentioned in ancient sources, are very few. The city where Christianization activities started in the first century AD. The city sent representatives to Christian councils organized since the 4th century. The name of the city was changed to Claudioseleucia in the Roman Period and the city continued its existence in later periods. Economic crisis broke out in the 3th AD and this crisis affected Pisidia as well as other regions. Seleucia also suffered from this crisis. In the third century after Christ, the city continued its agricultural activities both in the city and in the countryside. The finds in the city show that the wine produced in Seleucia in the 4th century AD. The wine production has an important place in the economy of the city. Wine production continued in later periods. In Seleucia, besides wine production, pottery production was another economic activity. Unguentaria were important among the pottery production in the city. These unguentaria are dated to the Hellenistic and Roman Imperial Periods and the Late Roman Imperial Period. It is observed from the finds that the production of Unguentarium continued in Seleucia Sidera during the Late Roman Imperial Period.

Keywords: Seleucia Sidera, Council, Production, Christianity, Unguentarium.

¹ Seleukeia Sidera antik kenti kazı çalışmaları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve destekleri ile yürütülmektedir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Karamamesi ile başlayan kazı çalışmaları Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ve çeşitli projeler tarafından desteklenmiştir: Henkel Vakfı (Berlin HTW ortaklığı ile "Bir Yerleşmenin Ekonomik Gelişmesinin Temeli: Seleukeia Sidera (Pisidia) Antik Kenti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde Demir Üretimi ve Ticaret" projesi; Süleyman Demirel Üniversitesi SDÜ Bilimsel Araştırma Projeler Birimi SBY-2018-5255 no.lu "Süleyman Demirel Üniversitesi Bilim İnsanları Yetiştirme ve Ulusal/Uluslararası Göstergelerde İyileştirme" projesi; Süleyman Demirel Üniversitesi SDÜ Bilimsel Araştırma Projeler Birimi SDK-2019-7041 no.lu "Seleukeia Sidera Antik Kentinde Roma İmparatorluk Dönemi Seramik Üretimi ve Ticari İlişkiler" projesi. Tüm kurumlara çalışmalarımıza verdikleri destekten dolayı teşekkür ederiz.

Seleukeia Sidera ismine Antik Dönem kaynaklarında nadiren rastlanmakla birlikte kentin yüzyıllar içerisinde değişen ismi Geç Antik Dönem'deki konumu hakkında önemli ipuçları sunmaktadır². Ptolemaios'un Geographika adlı eserinde (5.5.4.2-5.5.4.3) “Σελεύκεια Πισιδίας-Seleukeia Pisidias” olarak anılan kentin adı Seleukoslar Dönemi'ndeki kuruluşuna işaret etmektedir³. Lykia-Pamphylia Eyaleti'nin organize edildiği dönemde kentin adı “Claudio Seleuceia” olarak değiştirilmiştir⁴. Kentin adının MS 6. yüzyıla kadar “Seleukeia Pisidias” (Pisidia'daki Seleukeia) olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır⁵. Hierokles, Synekdomos adlı eserinde (673.8) ise kentin adını Σελεύκεια ἢ σιδηρᾶ (Seleukeia Sidera) şeklinde “demir” anlamına gelen “Sidera” sıfatı ile anmaktadır⁶. Nitekim kentin adı, Notitia Episcopatum I'den itibaren aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır⁷.

Seleukeia Sidera'da önceki yıllarda ve 2020 yılında yürütülen çalışmalardan elde edilen bulgular özellikle Geç Antik Dönem'de kentin üretim ve ekonomisi ile kentin muhtemel yayılım alanları hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu dönemde aynı zamanda Hristiyanlık dininin yayılması ve kentin tarihsel sürecine ilişkin bulgular da söz konusudur. Tüm bu buluntu ve bulgulardan elde edilen sonuçlara ait veriler ve bunlara ilişkin ön değerlendirmeler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Seleukeia Sidera'da Hristiyanlık Dönemi'ne İlişkin Notlar

MS 1. yüzyılda Aziz Paulus Hristiyanlığı yaymak için imparatorluğun birçok yerine geziler düzenlemiştir. Gittiği yerlerde söylevler vererek halkı ikna etmeye çalışan Paulus, kendine inanan müritleri yaşadıkları bölgelerin Hristiyanlaştırılması için görevlendirmiştir⁸. Paulus'un ziyaret ettiği yerlerden biri olan Seleukeia Sidera kentinde kendisine inanan Seleukeia'lı Artemon'u Hristiyanlığı yayması için görevlendirmiştir⁹. Kentin Hristiyanlık tarihi ile ilgili çok fazla yazılı belge olmamakla birlikte, MS 325 yılında düzenlenen Nikaia Konsili'ne kentin temsilci olarak Eutykhios'u¹⁰ gönderdiği bilinmektedir. Eutykhios'un konsile gönderilmesi Hristiyanlığın kentte önemli bir güç haline geldiğini göstermektedir. Konsilde Arius görüşleri reddedilmiştir¹¹. Arius, İsa'nın tanrı değil, tanrı tarafından yaratılmış olduğunu, oğulun başlangıcının olduğunu, tanrının ise başlangıcının olmadığını ileri sürmüştür¹². Ancak diğer din adamları Hz. İsa'nın tanrı olduğunu savunmuşlardır. Arius'un Hristiyanlar arasında Hz. İsa'nın tabiatına dair yarattığı görüş ayrılıkları daha sonraki dönemlerde hız kesmeden devam etmiş ve bu görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla birçok konsil toplanmıştır. MS 8 Ekim 451'de Kadıköy'de Azize Euphemia Kilisesi'nde yaklaşık 25 gün devam eden Kadıköy Konsili toplanmıştır. Seleukeia Sidera kenti temsilci olarak MS 458'deki Epistula ad Leonem'i imzalayan Aleksandros'u göndermiştir¹³. Konsilde “İsa'nın 'bir ve aynı oğul', 'kusursuz insan, kusursuz Tanrı', 'uluhiyette baba ile aynı özden', 'beşer olarak da insanlarla aynı özden', 'günah dışında beşerle aynı', 'çağlar öncesinde Baba'dan oğlu edinildi ve bizim kurtuluşumuz için

² Seleukeia Sidera antik kentine ilişkin tarihsel çerçeve, yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları için bkz. Bingöl 1994, 43-76; Kaya 1999a, 163-174; Kaya 1999b, 35-46; Laflı 1998, 73-78; Laflı 1999a; Laflı 1999b, 227-229; Laflı 1999c, 59-62; Laflı 2000, 43-47; Laflı 2001, 55-98; Laflı 2002, 313-326; Laflı 2004a, 125-135; Laflı 2004b, 765-777; Laflı 2005, 667-679; Hürmüzlü 2008, 12; Orhan 2012, 457-470; Köker 2016, 253-258; Hürmüzlü, Sönmez ve Ayaşan 2018, 247-254; Hürmüzlü vd. 2017, 223-241; Hürmüzlü vd. 2018a, 234-241; Hürmüzlü vd. 2018b, 385-396; Hürmüzlü vd. 2018c, 343-352; Hürmüzlü, Sönmez ve Atav Köker 2019, 83-89; Hürmüzlü, Sönmez ve Atav Köker, 2020 140-153; Mörel 2020, 50-69; Schenk 2020, 154-165.

³ Hellenistik Dönem Seleukeia sikkeleri ve üzerlerindeki lejantlar için bkz. von Aulock 1979. Kentin Seleukoslar Dönemi'ne ilişkin veriler için bkz. Teherikover 1927, 175; Jones 1971, 27; Bracke 1993, 17, 21, dn. 54; Cohen 1995, 350; Bingöl 2012, 459, dn. 7; Hürmüzlü 2015, 175-177; Kaşka 2019, 139. Kentin II. Seleukos tarafından kuruluşu için bkz. Kosmetatou 1997, 21.

⁴ G. Hirschfeld tarafından bulunmuş olan yazıt için bkz. Hirschfeld 1874, 313. Naturalis Historia'da (5.147) Seleukeialılar'dan söz edilir ve kentin Galatia sınırları içerisinde bulunduğu belirtilmektedir.

⁵ Nitekim kentin adı MS 451'deki Khalkedon Konsilinde “Σελεύκεια Πισιδίας” olarak geçmektedir, bkz. Belke ve Mersich 1990, 378.

⁶ Hürmüzlü, Kaşka ve Fırat 2015, 36, Tablo I.

⁷ Hieroc. Synec. I. 381.

⁸ Bölgenin bir başka kenti olan Apollonia'da ise Barnabas'ın kuzeni Marcus Hristiyanlığın yayılması için görevlendirilmiştir. Bkz. Apost. Disc. col 4. 10. 2-3.

⁹ Bibliotheca Hagiographica Graeca adlı eserde “ὁ μακάριος οὗτος καὶ θεῖος τοῦ Χριστοῦ ἱεράρχης” ifadesi Artemon'un Seleukeia'nın piskoposu olduğunu ve Hristiyanlığın yayılması için ön ayak olduğunu göstermektedir, bkz. BHG, nr. 2047; ὁ μακάριος οὗτος καὶ θεῖος τοῦ Χριστοῦ ἱεράρχης / λαμπρὸς καὶ ἀμαράντους στεφάνους ἐκεῖ τοῦτοις ὁμοῦ / μενος πρὸς δόξαν αὐτοῦ ἀπαιστοῦν αἰνεσῖν... ἀμήν; Belke ve Mersich 1990, 378, s. v. Seleukeia; ayrıca bkz. Mullen 2004, 105; Kaşka ve Ekici 2019 335; Kaşka 2019, 144.

¹⁰ Belke ve Mersich 1990, 378, s. v. Seleukeia; Kaşka ve Ekici 2019, 337.

¹¹ Zira Nikaia Konsili'nde “Baba'nın oğuldan önce var olduğunu ve yoktan var edildiğini iddia edenlerin sapkın ilan edilmesi” ifadesinin yer alması Arius ve taraftarlarının sapkın ilan edildiği ve görüşlerinin reddedildiği anlamını taşımaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaçar 2015, 83-89.

¹² Baş 2015, 93-94.

¹³ ACO vol. 2.1.1-2.1.3, 2.1,2.31.25: Ἀλέξανδρος Σελεύκεια Πισιδίας; Belke ve Mersich 1990, 378 s.v. Seleukeia Sidera; Kaşka ve Ekici 2019, 339.

*Meryem'den (theokotos) Oğul edinilen', bir İsa'nın iki tabiatı ile bilinen', 'değişmez, bölünmez, şaşırılmaz ve ayrılmaz beşer ve Tanrı olduğu'*¹⁴ ilan edilmiştir. Konsilde alınan itikat (*credo*) Batı dünyası ve Antiokheia Kilise'ni sevindirmişse de bu yeni doktrin Anadolu, Suriye'nin bazı Hristiyanları arasında ve Mısır'da hoş karşılanmamıştır¹⁵. Hristiyan dünyasında sık sık yaşanan tartışmalar nedeniyle düzenlenen konsillere kent piskoposlarının gelmesi istenmiş ve gelen bu piskoposlar konsillerde alınan kararlarda etkili olmuşlardır.

Seleukeia Sidera'da Hristiyanlık Dönemi'ne ait bir başka belge MS 5.- 6. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıttır. Bu dönemde kent içinde piskopos olarak Metrodoros'un görev yaptığı bilinmektedir¹⁶. MS 6. yüzyılda Hierokles'in yazdığı Synekdemosis adlı eserde Seleukeia Sidera, Pisidia'daki piskoposluk merkezlerinden biri olarak sıralanmıştır¹⁷. Hristiyan bir kentte prestijli ve kazançlı bir kurum olan piskoposluk bu özelliğinden dolayı insanlar arasında hırs ve rekabeti de beraberinde getirmiştir. Bir piskopos, kilisenin ruhani lideri olarak birçok yetkiye sahipti. Ayinler düzenlemek, günah çıkartmak, rahipleri atamak ve görevden almak piskoposun sorumluluğundaydı¹⁸. Piskoposlar, Khalkedon Konsili'nden itibaren emri altındaki bir maliyecinin yardımıyla kilisenin mülki işlerini idare edip hayır işlerinin düzgün bir şekilde yapılmasını sağlıyorlardı. Dolaylı olarak kendi bölgelerinde bulunan özel vakıfları ve manastırları kontrol edebiliyorlardı¹⁹. Constantinus'tan itibaren ruhban sınıfı büyük ayrıcalıklara haiz olmuştur²⁰. Seleukeia Sidera'da bulunan ruhban sınıfı da imparatorların bahşettiği bu ayrıcalıklardan yararlanmıştı.

Kentin Hristiyanlık tarihine ilişkin diğer belgeler ise MS 5.-6. ile MS 7.-8. yüzyıla tarihlendirilen yazıtlardır. Bayat'ta bulunan ilk yazıtta Aziz Georgios Derneği'nin üyelerinden bahsedilmektedir²¹. Ertokuş Medresesi'nde karşımıza çıkan ikinci yazıtta ise Aziz Georgios'a adanmış bir kilisenin²² onarımından söz edilmektedir. Seleukeia Sidera'da olması gereken bu kilisenin varlığı dışında her iki yazıt da Aziz Georgios'un kent tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Seleukeia Sidera'da ayakta veya kalıntıları olan bir kiliseye henüz rastlanmamış olmakla birlikte, jeofizik ölçümler kent merkezinde en az iki kilisenin varlığını ortaya koymuştur (Harita 1)²³. Hisartepe'nin güneydoğusunda ve kent merkezine yakın noktada karşımıza çıkan ilk kilise yapısı transept planlı bazilikal kilisedir. Bu yapının yine jeofizik ölçümlerde karşımıza çıkan macellum yapısının kısmen üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır (Harita 2). Jeofizik ölçümlerde karşımıza çıkan transept planlı ikinci kilise ise Hisartepe'nin güneybatısında ve tepeye yaklaşık 500 m uzaklıktadır (Harita 1). Bu plan tipindeki kiliseler ana ve yan nefleri kuzey-güney doğrultusunda keserek kiliseye bir haç formu kazandırılmaktadır. Pisidia bölgesinde de transept planlı bazilikal kiliselere rastlanır. Özellikle Sagalassos antik kentinde tespit edilmiş olan iki transept planlı bazilikal kilise plan açısından Seleukeia Sidera örnekleri ile benzerdir. Apollon Klarios tapınağının yerine ve Stadion yapısının yanına inşa edilmiş olan bu kiliseler MS 5. yüzyılın ikinci yarısına ve 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir²⁴.

Seleukeia Sidera'da ele geçen Hristiyanlık Dönemi'ne işaret eden az sayıda arkeolojik buluntudan biri, 2016 yılı yüzey araştırmalarında ele geçen haç kolye kalıbıdır (Resim 1 ve 2)²⁵. Hristiyanlık ikonografisinde çok yaygın olarak kullanılan Latin Haçı (*Crux immisa*) tipinde olduğu saptanmıştır.

¹⁴ Kaçar 2015, 148-149.

¹⁵ Kaçar 2015, 150.

¹⁶ Sterrett 1888a, 334, no. 467; Kaşka ve Ekici 2019, 339.

¹⁷ Hieroc. Synec. 673.8.

¹⁸ Flusin 2014, 134.

¹⁹ Flusin 2014, 134.

²⁰ Örneğin Curia vergilerinin toplama ayrıcalığı bahsedilmiştir. Bkz. Flusin, 2014, 132.

²¹ Iversen 2015, 45, n. 68. Yazıt için ayrıca bkz. Sterrett 1888a, 333, no. 465; SEG 52. 1398 [1-2]; Sterrett 1888b, 118, no. 89.

²² Iversen 2015, 44 no. 38; Kaşka 2019, 144.

²³ Jeofizik ölçümlerin sonuçları için bkz. Schenk 2020, 156-157, Fig. 3a.

²⁴ Talloen ve Vercauteren 2011, 366; Talloen 2019, 190-192.

²⁵ Seleukeia Sidera'da küçük el işi ve takı üreten atölyelerin varlığı 1993 yılı kazılarında açığa çıkarılan işliklerden bilinmektedir. Güneybatı Yamacında yer alan kemik işlikleri için bkz. Hümmüzlü 2020, 271-274.

Bu haç tipi ayakta, kollarını yana açmış bir insan formundadır ve MS 4-7. yüzyıllar arasında görülen örneklerdendir²⁶.

MS 7. yüzyılın sonuna doğru Bizans imparatoru II. Iustinianus'un emriyle İstanbul'da toplanan ve Trullo adıyla da bilinen MS 692 Konstantinopolis konsiline²⁷ (*quinisextum*) Seleukeia Sidera adına piskopos Petros²⁸ katılmıştır. II. Iustinianus'un emriyle düzenlenen (MS. 685-695/ 705-711) bu konsilde İsa'nın kuzu olarak değil, insan olarak tasvir edilmesi istenmiştir. Bu konsilde ikonolast hareketin temelleri atılarak şu karar alınmıştır: “Gözlerin doğruyu görsün. Uyanıklığın kalbini korur, hikmeti tavsiye eder. Gerçekte, anlamlarda, onların intibalarını ruha telkin etmek kolaydır. Şimdiden sonra, tasvir yapmayı yasaklıyoruz ki onların tahta veya başka bir şey üzerinde olması fark etmez. Onlar görüşü büyülüyor, akli bozuyor. Zevkin, ateşli utançlarına götürüyor. Şayet biri bunları yapmaya kalkarsa, aforoz edilsin.”²⁹.

MS 717-741 yılları arasından tahtta bulunan III. Leon Dönemi Hristiyanlar için önemli olaylara sahne olmuştur. İmparator ikona tapınımını yasaklamış ve bu uğurda sert önlemler almıştır³⁰. Bu duruma imparatorluğun hem doğusunda hem de batısında yaşayan Hristiyan halk tarafından tepki gösterilmiş, büyük ithilaf lar yaşanmıştır. Halk ikona yanlıları ve karşıtları olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Çatışmalar IV. Leon'un ölümüne dek devam etmiştir. IV. Leon'un MS 780'de ölmesiyle tahta IV. Leon'un oğlu VI. Konstantinos ve imparator naibi olan annesi Irene çıkmıştır. Irene ikon yanlısı bir imparatoriçe olarak MS 787 yılında Nikaia'da bir konsil toplanmasını sağlamıştır. Bu konsile Seleukeia'dan Petros adlı piskopos katılmıştır³¹. MS 869-70 Konstantinopolis konsilinde kent Leon tarafından temsil edilmiştir³². MS 10. yüzyılda Notitiae Episcopatum'da Seleukeia Sidera, Agrai ile Pisidia'nın başpiskoposluk merkezi olan Antiokheia'nın altında piskoposluk merkezlerinden biri olarak anılmıştır³³. Kentin sürekli olarak Notitiae Episcopatum listelerinde alt piskoposluk merkezi olarak sıralanması, bu yüzyıllarda varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Geç Antik Dönem'de Seleukeia Sidera Üretim Alanları ve Ürünler³⁴

MS 3. yüzyılda başlayıp MS 4. yüzyılda devam eden ekonomik krize rağmen imparatorluğun sahip olduğu istikrarın bozulmaması için vergilerin toplanması ve gıda ihtiyaçlarını kentlere ulaştırılabilmesi için alınan önlemler arasında bireylerin yaptıkları işe buldukları yerde devam etmelerini zorunlu kılan yasalar vardır. Bu yasalar ile özellikle *coloni* adı verilen çiftçilik yapan kişilerin yaptıkları işlere devam etmeleri, şarap tüccarlığı gibi önemli *collegiaların* (lonca) üyelerinin mesleklerinde kalmaları ve çocuklarının da aynı işe devam etmelerini sağlamaları zorunlu kılınmıştır³⁵. Aynı vergilerin özellikle topraktan elde edilen ürünler bazında imparatorluğun devamlılığı için birinci dereceden önem arz ettiği göz önünde bulundurulduğunda üretilen ürünlerden zarar dahi etseler lonca üyelerinin mesleklerinde kalmaları ve çiftçilerin topraklarını terk etmemelerini sağlayan bu yasalar aynı vergi sisteminin devamlılığını sağlamaktaydı.

Üzüm ve zeytin üretimine ilişkin Roma İmparatorluk ve Geç Roma İmparatorluk Dönemleri'ne tarihlendirilen buluntulara ilişkin arkeolojik, palinolojik ve tarihsel veriler önemlidir. Tarihsel veriler içerisinde Strabon'un aktarımlarına göre Pisidia Bölgesi, üzüm bağları ve zeytin ağaçları yönünden zengin toprakları olan bir bölgedir³⁶. Roma İmparatorluk ve Geç Roma İmparatorluk Dönemleri'ne tarihlendirilen üzüm ve zeytin üretimine dair arkeolojik buluntular bölgedeki yüzey araştırmalarından

²⁶ Taş ve Özcan 2015, 255.

²⁷ Aydın 2002a, 107-117.

²⁸ Belke ve Mersich 1990, 378, s.v. Seleukeia.

²⁹ Aydın 2002b, s. 6-7.

³⁰ Kazhdan 1991, 975; Norwich 2013, 288-290.

³¹ Belke ve Mersich 1990, 378; Darrouzès 1975, 50.

³² Belke ve Mersich 1990, 378, s.v. Seleukeia.

³³ Belke ve Mersich 1990, 378, s.v. Seleukeia; Not. Epist. 1.381; Not. Epist. 2. 447; Not. Epist. 3. 455; Not. Epist. 4. 396; Not. Epist. 7. 456. İtibaren Agrai ile; Not. Epist. 9. 338; Not. Epist. 10. 395; Not. Epist. 13. 402.

³⁴ Seleukeia Sidera'da Geç Antik Dönem'de demir üretiminin önemli bir yer tuttuğu yüzey araştırmaları ve arkeometrik analizler ile tespit edilmiştir, bkz. Hürmüzlü, Sönmez ve Atav Köker, 2020. Demir metalürjisi araştırmaları Henkel Vakfı tarafından desteklenen “Bir Yerleşmenin Ekonomik Gelişmesinin Temeli: Seleukeia Sidera (Pisidia) Antik Kenti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde Demir Üretimi ve Ticaret” projesi kapsamında çalışılmaktadır. Demir cüruf analizleri Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nın vermiş olduğu destek ile gerçekleştirilmiştir.

³⁵ Kehoe 2007, 174; Taintor 1988, 144; Jones 1964, 767-773; Gregory 2019, 113.

³⁶ Strab. Geo. 12.7.1-3. Strabon'un, Pisidia Bölgesi kentlerinden olan Amblada'da üretilen şarabın tıbbi için kullanılacak zengin özelliklere sahip olduğu aktarımı için ayrıca bkz., Strab. Geo. XII, 7.2.

ele geçmiştir. Özellikle üzümün Kapıkaya³⁷, Sandalion³⁸ gibi kırsal yerleşmelerin yanı sıra Sagalassos³⁹ ve Seleukeia Sidera⁴⁰, Selge⁴¹, Kremna⁴² ve Pednelissos⁴³ gibi kentlerde üretildiğine ilişkin üretim donanımları bulunur.

MS 3. yüzyıldaki krizden Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin tamamı aynı oranda etkilenmemiş olsa da⁴⁴ vergilerin aynı olarak toplanmaya başlamış olması kentlerde ve kırsal alanlarda üretilen ürünlerin çeşitliliği üzerinde önemli bir etki bırakmıştır⁴⁵. Bu açıdan bölgede yetiştirilen ürünler ve tarımsal çeşitlilik açısından Sagalassos ve çevresinde yapılan palinolojik analizler önemli veriler sağlamaktadır. Yapılan analizlerde zeytin ve üzüm vejetasyonuna işaret eden palinolojik verilerin Roma İmparatorluk ve Geç Roma İmparatorluk dönemlerine, özellikle MS 2. ve 7. yüzyıllar arasına işaret ettiği görülmektedir. Söz konusu palinolojik veriler, sadece Sagalassos ve çevresinden ele geçen arkeolojik buluntular ile değil, Pisidia Bölgesi'ndeki diğer kentlerden ele geçen, zeytin ve üzüm üretimine işaret eden arkeolojik buluntuların tarihleri ile örtüşmektedir⁴⁶.

Seleukeia Sidera'da yürütülen çalışmalar henüz zeytin ve zeytinyağına ilişkin bilgi sunmasa da şarap üretiminin Geç Antik Dönem'de büyük oranda yapıldığına işaret etmektedir. Tespit edilen presler ve özellikle açığa çıkarılan Pres 1 ve Pres 7 (Resim 3 ve 4), MS 4. ve 6. yüzyıllara işaret eden arkeolojik buluntular ile tarihsel veriler bir arada değerlendirildiğinde kentin ve bölgenin ekonomisinde MS 4. ve 6. yüzyıllarda şarap üretiminin önemli bir ekonomik faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. Seleukeia Sidera antik kentinde tespit edilen 25 şarap presinin varlığı, bu dönemde kent ekonomisinde tarımsal üretimin tuttuğu yeri göstermektedir⁴⁷. Özellikle MS 3. yüzyıl krizi ile başlayan tarımsal üretimden elde edilen gelirlere yönelimin Seleukeia Sidera'yı da etkilediği ve bu etkinin MS 5. ve 6. yüzyıllar boyunca devam ettiği anlaşılmaktadır⁴⁸. Antik kentlerin ardıl alanlarındaki kırsal yerleşimlerin kentlerin ekonomilerini besledikleri bilinir ve kent merkezlerinde tarımsal üretime yönelik donanımlara Seleukeia Sidera antik kentinde karşılaşılan yoğunlukta rastlanmaz. Kentin içerisinde tarımsal üretime yönelik donanımların yoğun olarak ele geçmiş olması ve bu donanımlara işaret eden arkeolojik verilerin MS 4. ve 6. yüzyıl aralığına tarihlendirilmeleri bu açıdan değerlendirildiğinde; MS 3. yüzyılda başlayan ekonomik kriz sürecinde kentin tarımsal üretim yapmaya elverişli geniş arazilere sahip olması, söz konusu dönemlerde, kentte yaşayanların tarımsal üretim yapabilmek için kırsala yönelindikleri kadar kent içerisinde kalmayı ve buradaki alanları üretim yapmak amacıyla kullanmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Hisartep'e'nin nekropolis olarak kullanılan kuzeybatı yamacı hariç tüm yamaçlarında şarap preslerine rastlanmıştır⁴⁹. Kuzeybatı Nekropolis'in kuzey ve güneyinde bir sınır oluşturacak şekilde şarap preslerinin konumlandırılmış olmaları üretim donanımları ve nekropolislerin yer seçimlerinin belirli bir planlama çerçevesinde yapıldığını göstermektedir (Harita 3)⁵⁰.

Seleukeia Sidera'da tespit edilen açık alanda ana kayaya oyulmuş baskı kollu preslerin temel benzer özellikleri olan ezme düzlemleri dikkate alındığında benzerlerine Küçük Asya'da; Pisidia⁵¹, Kilikia⁵², Isauria⁵³, Karia⁵⁴ ve Phrygia⁵⁵ Bölgeleri'nde rastlanır. Pres7'de ele geçen çan biçimli pres ağırlık taşı

³⁷ Özcan, Taş ve Yayan 2017, 369-370; Özcan, Yayan ve Çevik 2018, 460-461.

³⁸ Özcan 2018, 218.

³⁹ Vandam, Willet ve Poblome 2017, 333; Vandam vd. 2018, 185; Waelkens vd. 2000; Romanus vd. 2009, 906.

⁴⁰ Mörel 2020, 50-69

⁴¹ Mitchell ve Katsari 2005, 92.

⁴² Metin 2014, 4.

⁴³ Vandeput 2009, 31.

⁴⁴ MS 3. yüzyıl krizi ve Pisidia Bölgesindeki etkisi için bkz. Brandt 1992, 108-111; Poblome 2015, 126-139.

⁴⁵ Poblome 2015, 115.

⁴⁶ Vermoere vd. 2000, 587; Vermoere vd. 2002, 430; Vermoere vd. 2003, 167; Kaptijn vd. 2013, 89, 91.

⁴⁷ Mörel 2020, 51-53.

⁴⁸ Mörel 2020, 53.

⁴⁹ Mörel 2020, 68, Fig. 1.

⁵⁰ Mörel 2020, 55.

⁵¹ Özcan, Yayan ve Çevik 2018, 460, Resim 8.

⁵² Aydınoglu 2009, 57; Aydınoglu 2010, 3, fig.6a-b; Aşkın 2010, 36, fig.3a, 5a-c, 6c, 7b-f, 8f, 9a, 10b, 11a, 12a; Mörel 2014, 153, Fig.9; Aydınoglu ve Mörel 2015, 176-177, fig. 25-27; Mimaroglu ve Aydınoglu 2017, 126, fig.10; Mörel 2017, 104, fig. 41.

⁵³ Elton 2015, 43, fig.1,3; Aşkın ve Kurt 2017, 37, fig. 32-35.

⁵⁴ Şenol ve Walz 2010, 190, fig. 10; Kızıl 2010, 264-265, fig. 15, 17-19; Tırpan ve Büyüközer 2010, 231, fig. 4, 7, 9.

⁵⁵ Tüfekçi Sivas 2010, 281, fig. 1, 8, 14.

Seleukeia Sidera’da ele geçen çan biçimli pres ağırlık taşları ile benzerdir (Resim 5-6)⁵⁶. Bu tipteki pres ağırlık taşlarının benzerlerine ise yine Küçük Asya’da birçok bölgede rastlamak mümkündür⁵⁷.

Seleukeia Sidera’da Geç Antik Dönem’de karşımıza çıkan ekonomik faaliyetler arasında seramik üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli grupların⁵⁸ yanı sıra Seleukeia Sidera’da Geç Antik Dönem’de oldukça yaygın olduğunu bildiğimiz *unguentarium* formunda kapların üretimine rastlanmıştır. *Unguentarium*lar Hellenistik Dönem’den itibaren bilinmekle birlikte Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri’ne ait örnekler genellikle mezarlardan bilinmektedir. Geç Roma İmparatorluk Dönemi’nden itibaren ise yerleşim alanlarında ele geçmeye başlamışlardır⁵⁹.

Anadolu ve çevresindeki birçok kentte yaygın şekilde ve çok miktarda bulunan Geç Roma İmparatorluk Dönemi *unguentarium*larının tarihlendirilebilen kontekstlerde ele geçen örnekleri MS 4. yüzyılın ikinci yarısı-7. yüzyıl arasına aittir⁶⁰ ve bunların büyük kısmı ise 5. yüzyıl sonları-7. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirilir. Formun adlandırması Hayes tarafından yapılmış ve kutsal su, yağ ya da benzeri bir madde taşımakta kullanılmış olması gerektiği ifade edilmiştir⁶¹. Rhodos, Perge ve Myra Aziz Nikolaos Kilisesi’nde ele geçen örneklerin üzerinde saptanan dinî içerikli monogramlar, dinî işlevde kullanıldıkları savını desteklemektedir⁶². Aziz Nikolaos Kilisesi buluntuları dışındaki örneklerin dinî yapılar ile ilişkisine değinilmemiş olmakla birlikte; Rhodos ve Perge’de bulunan monogramlı örneklerde saptanan “CEYHPIANOY ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ” (*Piskopos Severianos’un*) yazısı⁶³, dinî amaçlı işlevleri için güçlü bir gösterge olarak kabul edilmektedir.

Geç Roma İmparatorluk Dönemi *Unguentarium*ları, her zaman iğ biçimli gövdeye sahiptir ve tamamı çark yapımıdır. Ağız basittir ve hafif dışa dönüktür, boyunda daralır ve gövdeye doğru şişkinleşerek iner. Gövde şişkinliği fazla değildir ve dibe doğru sivrilir. Bazı örneklerde dip düzdür, ayakta durabilecek şekilde yapılmıştır⁶⁴.

Geç Roma İmparatorluk Dönemi *unguentarium*larının üretim yerleri, form üzerine yapılan ilk çalışmalardan itibaren tartışılmaktadır. J. W. Hayes formun üretim yerinin belirsiz olduğunu, bununla birlikte farklı yerleşimlerde ele geçen örneklerin kil içeriklerinin benzer olması nedeniyle belirli bir merkezde üretilmiş olabileceklerini belirtmiştir. Kil özellikleri açısından en yakın paralellerinin ise Doğu Akdeniz’de, Filistin’de bulunmuş olduğundan üretim yerini Filistin olarak önermiştir⁶⁵. Bununla birlikte, son yıllarda Anadolu’nun güneyinde gerçekleştirilen kazılarda birçok kentte üretim saptanmış, bu nedenle üretim yerlerinin Anadolu’da olması gerektiği konusunda görüşler ortaya atılmıştır⁶⁶. Kibyra, Laodikeia ve Nysa ad Maeandrum, Batı Anadolu’da üretim yapıldığına dair verilerin ele geçtiği kentlerden bazılarıdır⁶⁷. Üretim yaptığı bilinen Pisidia Bölgesi’ne en yakın kent, Bölge’nin hemen güneyinde bulunan Kibyra’dır⁶⁸.

Pisidia Bölgesi kentlerinden Sagalassos⁶⁹ ve Pisidia Antiokheiası’nda⁷⁰ Geç Roma İmparatorluk Dönemi *unguentarium*ları bulunmuş olmakla birlikte bu kentlerde üretim yapıldığına dair veri yoktur. Bölgede Geç Roma İmparatorluk Dönemi’nde *unguentarium* üretimi belgelenen ilk kent Seleukeia

⁵⁶ Mörel 2020, 52.

⁵⁷ Mörel 2014, 153; Aydınoglu ve Mörel 2015, 164, fig. 6d. 3c, 5h, 11d, 24; Tekocak ve Adıbelli 2010, 62, fig.7; Aşkın 2010, 52, fig.17; Baldıran 2010, 308-310, fig. 11-14; Kızıl 2010, 263, fig.7.

⁵⁸ Kentte gerçekleştirilen çalışmalarda, form ve kil içerikleri açısından bölge için yeni bir grup olduğu anlaşılan kırmızı astarlı seramikler saptanmıştır, bkz: Hürmüzlü, Sönmez 2021). Bu gruba giren kapların, genel form özellikleri açısından Sagalassos Kırmızı Astarlıları’nın yanı sıra Pisidia Bölgesi ve çevre bölgelerdeki kimi kentlerde karşımıza çıkan yerel kırmızı astarlı seramiklerle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kendi içinde tutarlı alt tiplere ve Pisidia Bölgesi ve çevre bölgelerdeki kentlerde saptanan diğer kırmızı astarlı kaplardan farklı element değerlerine sahip olması, Seleukeia Sidera ya da yakın çevresinde üretilmiş olduklarını göstermektedir. Bkz: Hürmüzlü, Sönmez *a.g.m.* Kentte günlük kullanım kabı üretimi yapıldığı hatalı üretim örneklerden anlaşılmaktadır, Bkz.: Hürmüzlü, Sönmez ve Atav Köker, *a.g.m.* Bu seramikler üzerinde gerçekleştirilen arkeometrik analizlerin ön sonuçları, kentteki üretimi kanıtlamaktadır.

⁵⁹ Şimşek ve Duman 2007, 286.

⁶⁰ Meriç 2002, 85-86, No. K505; De Courtils 2001, 235-237, Fig. 18, No. 2000 Acro 32, 37; Hudson 2008, 322, Fig. 14, No. 3.5-3.16; İdil, Kadioğlu 2009, 504; Rautman 1995, 49, 73, Fig. 8, No. 1.29; s. 63, Fig. 16, No. 2.83, 2.84, Fig. 26, No. 3.28.

⁶¹ Harrison, Fıratlı ve Hayes 1968, 212-214.

⁶² Hayes 1971, 244; Özüdoğru, Dündar 2007, 148, dn. 6; Fırat 1999, 93, dn. 341; Türker 2005, 315, Res. 8, No. 2.

⁶³ Hayes 1971, 244, Pl. 37b; Fırat 1999, 93, dn. 341.

⁶⁴ Özüdoğru ve Dündar 2007, 147.

⁶⁵ Hayes 1971, 245-246.

⁶⁶ Degeest vd. 1999, 247; Fırat 1999, 93, Özüdoğru, Dündar 2007, 151.

⁶⁷ Özüdoğru ve Dündar 2007, 151; Şimşek ve Duman 2007, 295; İdil ve Kadioğlu 2009, 503, Plan 2, Res. 7-8.

⁶⁸ Özüdoğru ve Dündar 2007, 151.

⁶⁹ Degeest 1993, 183-189; Degeest vd.1999, 247-262; Degeest 2000, 172-174.

⁷⁰ Arslan 2004, 224-226, Lev. 37/65-69; Güngör 2019, 100-103, Lev. 31/158-160.

Sidera olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmalarda bulunan hatalı üretim parçalar kentte yerel üretime işaret etmektedir. Çalışmalarda ele geçen bir *unguentarium* gövde parçasının⁷¹ kil yapısı yüksek ısı nedeniyle tamamen bozulmuş, süngerleşmiştir. Bir diğer örnek de çok yüksek ısı nedeniyle siyahlaşmış ve yüzeyinde derin çatlaklar oluşmuştur (Resim 7/13). Parçalar üzerinde arkeometrik analizler gerçekleştirilmiştir⁷². Uygulanan yöntemler Petrografik ince kesit, XRF ve XRD'dir. Analizler sonucunda hatalı üretim ve hatalı üretim olmayan *unguentariumun* element içeriklerinin özdeş olduğu görülmüştür (Tablo 1: No. 1, No. 2). Bu durum, üretimlerinde aynı kil kaynağının kullanıldığını göstermektedir⁷³. *Unguentariumların* üretiminde kullanılan kil kaynağının yeri hakkında henüz bir veri mevcut değildir, ileride gerçekleştirilecek olan araştırmalarda saptanması hedeflenmektedir.

Parça no	Na2O	MgO	Al2O3	SiO2	P2O5	K2O	CaO	TiO2	Cr2O3	MnO	Fe2O3	LOI
1	0,22	4,09	16,61	59,16	0,13	3,91	4,34	0,96	0,02	0,07	7,40	2,45
2	0,21	4,16	16,68	58,00	0,20	3,82	4,44	0,95	0,01	0,07	7,34	3,78
3	0,12	3,09	15,93	57,22	0,19	3,34	9,05	0,91	0,01	0,09	7,11	2,86

Tablo.1 *Unguentariumlar* ve Seleukeia Sidera üretimi olduğu anlaşılan masa amphorasının XRF analizi sonuçları.

Seleukeia Sidera'da gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarında Geç Roma İmparatorluk Dönemi *unguentariumlarına* ait çok sayıda parça tespit edilmiştir⁷⁴. Bu kaplar, kendi içinde düz dipli ve sivri dipli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Az sayıda tespit edilmiş olan ağız parçalarının tamamında basit ağız hafif dışa dönüktür (Çizim 1/1-4; Resim 7/1-4). Bir örnekte ağzın altında, boyunda hafif daralma vardır ve biraz aşağısında belirgin bir keskinliğe sahip bir hat yapılmıştır (Çizim 1/1; Resim 7/1). Düz dipli *unguentariumlar* sivri dipli örneklere göre az sayıdadır, gövdeleri oldukça kalın ve sağlamdır. Bu tipte *unguentariumların* çok sayıda kentte benzerleri ile karşılaşmıştır⁷⁵. Sardeis'te bulunan bir kuyu buluntusu örnek MS Geç 6. yüzyıla tarihlendirilen bir kontekst içinde ele geçmiştir⁷⁶.

⁷¹ Hürmüzlü, Sönmez ve Atav Köker 2020, 142, Fig. 3/5.

⁷² Arkeometrik analizler Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde Arkeometri Laboratuvarı'nda Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU yönetimindeki ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Arkeometrik analizler, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı tarafından sağlanan destekle gerçekleştirilmiştir (Proje No: TTK 2020/84).

⁷³ Kentte bulunan seramikler üzerinde gerçekleştirilen arkeometrik analizler sonucunda *unguentariumların* element içeriklerinin kırmızı astarlı seramiklerden farklı olduğu görülmüştür, bu durum üretimlerinde farklı bir kil kaynağından alınan hammaddenin kullanıldığını göstermektedir. Günlük kullanım kaplarının da bir numune dışında element içerikleri *unguentariumlardan* farklıdır. Hatalı üretim bir masa amphorasının (Hürmüzlü, Sönmez ve Atav Köker 2020, 142, Fig. 3/3) element içerikleri (Tablo 1, No. 3) ise *unguentariumlar* ile oldukça yakın değerlerdedir. Bu durum, hammaddelerinin aynı kil kaynağından alındığının kanıtıdır.

⁷⁴ *Unguentariumların* ölçüleri ve hamur/astar renkleri şu şekildedir: **Resim 7/1-Çizim 1/1:** Ağız R: 2,4 cm, Yükselik: 2,95 cm, Cidar: 0,25 cm, Hamur Rengi: GLEY1-4/N Koyu gri, Astar Rengi: 10YR-4/2 Koyu grimsi kahverengi; **Resim 7/2-Çizim 1/2:** Ağız R: 2,4 cm, H: 3,4 cm, Cidar: 0,3 cm, Hamur Rengi: 2.5YR-5/6, Kırmızı Astar Rengi: 2.5YR-4/6, Kırmızı Astar Rengi 2: 2.5YR-2.5/1 Siyah; **Resim 7/3-Çizim 1/3:** Ağız R: 2,2 cm, H: 3,3 cm, Cidar: 0,35 cm, Hamur Rengi: 2,5YR-5/6, Kırmızı Astar Rengi: 2,5YR-5/6 Kırmızı; **Resim 7/4-Çizim 1/4:** Ağız R: 2,7 cm, H: 1,7 cm, Cidar: 0,25 cm, Hamur Rengi: 7,5YR-5/1- Gri, Dış Astar Rengi: 5YR-6/6 Kırmızımsı sarı, İç Astar Rengi: 5YR-5/2 Kırmızımsı gri; **Resim 7/5-Çizim 1/5:** Dip Çapı: 2,75 cm, H: 3,2 cm, Cidar: 0,6 cm, Hamur Rengi: 2,5YR-5/6 Kırmızı, Hamur Rengi 2: 7,5YR-6/6 Kırmızımsı sarı, Astar Rengi: 5YR-6/6 Kırmızımsı sarı, Akıntı boya rengi: 5YR-3/4 Koyu kırmızımsı kahverengi; **Resim 7/6-Çizim 1/6:** Dip Çapı: 2,8 cm, H: 2,6 cm, Cidar: 1,1 cm, Hamur Rengi: 10YR-5/1 Gri, Astar Rengi: 10YR-4/2 Koyu grimsi kahverengi; **Resim 7/7-Çizim 1/7:** Uzunluk: 8,7 cm, Genişlik: 4,6 cm, Cidar: 0,6 cm, Hamur Rengi: GLEY1-4/N Koyu gri, Hamur Rengi 2: 2.5YR-4/4 Kırmızımsı kahve, Astar Rengi: 10YR-4/1 Koyu gri, Astar Rengi 2: 5YR-6/4 Açık kırmızımsı kahverengi; **Resim 7/8-Çizim 1/8:** Uzunluk: 15,7cm, Genişlik: 4,3 cm, Cidar: 0,4 cm, Hamur Rengi: 2,5YR-6/8 Açık kırmızı, Astar Rengi: 2,5YR-6/6 Açık kırmızı; **Resim 7/9-Çizim 1/9:** Uzunluk: 13,6 cm, Genişlik: 4,1 cm, Cidar: 0,3 cm, Hamur Rengi: 2,5YR-5/6 Kırmızı, Astar Rengi: 5YR-6/6 Kırmızımsı sarı, Akıntı boya: 10R-5/6 Kırmızı; **Resim 7/10-Çizim 1/10:** Uzunluk: 11 cm, Genişlik: 5,1 cm, Cidar: 0,4 cm, Hamur Rengi: 2,5YR-6/6 Açık kırmızı, Astar Rengi: 5YR-6/6 Kırmızımsı sarı, Akıntı boya: 2.5YR-5/6 Kırmızı, Akıntı boya 2: 2.5YR-3/2 Koyu kırmızı; **Resim 7/11-Çizim 1/11:** Dip çapı: 1,4 cm, H: 8,7 cm, Cidar: 0,6 cm, Hamur Rengi: GLEY1-4/N Koyu gri, Hamur Rengi 2: 2.5YR-4/4 Kırmızımsı kahverengi, Astar Rengi: 10YR-4/1 Koyu gri, Astar Rengi 2: 2.5YR-6/6 Açık kırmızı; **Resim 7/12-Çizim 1/12:** Uzunluk: 7,8 cm, Genişlik: 4,6 cm, Cidar: 0,6 cm, Hamur Rengi: 2,5YR-6/6 Açık kırmızı, Astar Rengi: 5YR-6/6 Kırmızımsı sarı; **Resim 7/13-Çizim 1/13:** Uzunluk: 5,8 cm, Genişlik: 4 cm, Cidar: 0,9 cm, Hamur Rengi: GLEY1-2,5/N Siyah, Astar Rengi: GLEY1-4/N Koyu gri; **Resim 7/14-Çizim 1/14:** Uzunluk: 7,8 cm, Genişlik: 4,4 cm, Cidar: 0,5 cm, Hamur Rengi: 2,5YR-6/4 Açık kırmızımsı kahverengi, Astar Rengi: 7,5YR-6/4 Açık kahverengi, Akıntı boya rengi: 5YR-2.5/1 Siyah; **Resim 7/15-Çizim 1/15:** Uzunluk: 4,8 cm, Genişlik: 3,3 cm, Cidar: 0,55 cm, Hamur Rengi: 2,5YR-6/8 Açık kırmızı, Astar Rengi: 2,5YR-7/6 Açık kırmızı; **Resim 7/16-Çizim 1/16:** Uzunluk: 6,5 cm, Genişlik: 4 cm, Cidar: 1,15 cm, Hamur Rengi: 10YR-5/1 Gri Astar Rengi: 5YR-5/6 Sarımsı kırmızı, Akıntı boya rengi: 5YR-2.5/1 Siyah, Akıntı boya rengi 2: 5YR-4/4 Kırmızımsı kahverengi (Parçaların renk tespitinde Munsell Soil Color Chart 2009 edisyonu kullanılmıştır).

⁷⁵ Laodikeia buluntusu örneklerin çoğu A naosunun altında yer alan tonozlu yapıda açığa çıkarılmıştır. Bu örnekler, bir arada ele geçtikleri sikkeler ve kurşun mühürlere dayanarak 4. yüzyılın ikinci yarısı-5. yüzyıl başları arasına tarihlendirilmiştir, bkz. Şimşek ve Duman, 2007, 290.

⁷⁶ Rautman 1995, 49, No. 1.28.

Aphrodisias'ta, Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir evin zemin dolgusunda bulunan on iki adet *unguentarium*ın tamamı düz diplidir ve MS Erken 6. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir⁷⁷. Seleukeia Sidera örnekleri kontekst verileri sunan tabakalarda bulunan benzerlerine dayanarak MS 4. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl arasına tarihlendirilebilir.

Seleukeia Sidera'da, dip kısmı korunmuş olan *unguentarium*ların büyük çoğunluğu sivri dipli örneklerden oluşmaktadır (Çizim 1/8-16; Resim 7/8-16)⁷⁸. Bu formda örneklerin benzerleri çok sayıda kentte ele geçmiştir. Kontekstle ilişkili olarak bulunan örnekler 4. yüzyıl-7. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir⁷⁹ ve bunların da büyük kısmı 5. yüzyıl sonları-7. yüzyılın ilk yarısına aittir.

Seleukeia Sidera'da ele geçen *unguentarium*ların yedisinde (Çizim 1/10-16; Çizim 2/1-7; Resim 7/10-16) baskı tekniğinde uygulanmış monogram yer alır⁸⁰. Geç Roma İmparatorluk ve Bizans Dönemleri'nde yüzük, sikke, mühür ve mimari elemanlar üzerinde yaygın şekilde görülen monogramlar, *unguentarium*lar üzerinde de karşımıza çıkmaktadır. Monogramların çözümlenmesinde en önemli dayanak kurşun mühürlerdir, üzerlerinde isim ya da duaların yazılı olduğu bilinmektedir⁸¹.

Seleukeia Sidera örnekleri arasında iki parça üzerinde aynı monogram uygulanmıştır (Çizim 1/10, 1/13; Çizim 2/1, 2/4; Resim 7/10, 13). Sagalassos⁸², Ephesos⁸³ ve Iasos⁸⁴ kentlerinde bulunmuş olan *unguentarium*lar üzerinde bu monogramın aynısı saptanmıştır. Sagalassos örneği üzerinde “Θ ya da Φ, Υ, Τ, Ε ya da Ι, Ο, Μ, Σ ve Ρ” harfleri okunmuştur⁸⁵. Ephesos ve Iasos örnekleri için ise okuma önerisi verilmemiştir. Seleukeia Sidera örnekleri incelendiğinde “Φ, Υ, Τ, Ε, Ο, Μ, Σ ve Ρ” harflerinin okunabildiği söylenebilir. Ancak hangi kelimeyi oluşturdukları hakkında tahminde bulunulamamaktadır. Bir *unguentarium*da (Çizim 1/11, Çizim 2/2; Resim 7/11) monogramda “Α, Α, Ο, ΙΙ ve V” harfleri okunabilmektedir. Bu monogramla birebir benzer bir örnek bir kurşun mühür üzerinde tespit edilmiştir⁸⁶. Kurşun mühürdeki yazı “Παύλου” (*Paulos*'un) şeklinde deşifre edilmiştir. Buna dayanarak, söz konusu Seleukeia Sidera örneğindeki monogram da “*Paulos*'un” şeklinde çözümlenebilir. Bu durumda, Seleukeia Sidera'da görev yapan bir devlet ya da din görevlisi ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Seleukeia Sidera'da seramikler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarda, Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki üretim faaliyetlerine dair önemli veriler elde edilmiştir⁸⁷. *Unguentarium* üretimi hakkında edindiğimiz bilgiler, kentin bu dönemde Pisidia Bölgesi'nde önemli bir konuma sahip olduğuna işaret etmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Hristiyanlığın Aziz Paulus'un gezileri ile MS 1. yüzyıl ile Roma İmparatorluğu'nda yayılmaya başlayan yeni dinin etkilerinin Seleukeia Sidera'da da MS 1 yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış olması kentte Hristiyanlığın erken evrelerinden itibaren var olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Varlığını MS 1. yüzyıldan itibaren gördüğümüz Hristiyanlık inancının etkilerinin MS 4. yüzyılda Constantinus'un Hristiyanlara din serbestliği tanınması ve ruhban sınıfına birçok ayrıcalık bahsetmesiyle kiliselerin kazandığı gücün Seleukeia Sidera da görülüyor olması ayrıca önemlidir. Seleukeia'da Hristiyan inancı uygun olarak kent içinde kiliseler inşa edilmiştir. Bu kiliselerden biri Diocletianus Dönemi'nde şehit edilen Aziz Georgios'a adanmış olan kilisedir. Kentte ele geçen Aziz Georgios'tan bahseden iki yazıt Aziz'in ve dinî kurumların kent tarihinde önemli bir yere sahip olarak

⁷⁷ Hudson 2008, 322, Fig. 14, No. 3.5-3.16.

⁷⁸ 1993 yılı kazıları sırasında Güney Teras'ta bulunan Kiriş Yuvalı Yapı önünde, toplu halde ele geçen örnekler için bkz. Lafli 1996, 54. Yapı için bakınız: Bingöl 2012, 464-465.

⁷⁹ Meriç 2002, 85-86, No. K505; de Courtils 2001, 235-237, Fig. 18, No. 2000 Acro 32, 37; Hudson 2008, 322, Fig. 14, No. 3.5-3.16; İdil, Kadioğlu 2009, 504; Rautman 1995, 49, Fig. 8, No. 1.29; 63, Fig. 16, No. 2.83, 2.84; 73, Fig. 26, No. 3.28.

⁸⁰ Bu *unguentarium*lar arasında Resim 7/16-Çizim 1/16 dışındaki örnekler Ergün Lafli tarafından yayınlanmıştır. Bakınız: Lafli 2005, 667-679.

⁸¹ Degeest vd. 1999, 250.

⁸² Degeest 1993, 184, Fig. 2.

⁸³ Gassner 1997, 171, Taf. 56, No. 710.

⁸⁴ Baldoni ve Franco 1995, 124, Fig. 5, No. 3.

⁸⁵ Degeest, vd. 1999 250.

⁸⁶ <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.293>

⁸⁷ Hürmüzlü, Sönmez ve Atav Köker 2020; Hürmüzlü, Sönmez 2021, baskıda.

Hristiyanlığa ve kiliseye güç kattığını göstermektedir. Kentin ve kentli din adamlarının Hristiyanlık inancında sahip olduğu gücün diğer bir göstergesi ise Hristiyanlığın temel öğretilerinin şekillendiği konsillere temsilciler göndermiş olmasıdır. Hristiyanlık öğretilerinin şekillendiği, değiştiği ve bütün coğrafyaları etkilediği bu konsillerde Seleukeia Sidera kentinin ve kentli din adamlarının söz sahibi olması kentin gücünü göstermektedir.

Bununla birlikte kentte son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda açığa çıkarılan üretimle ilişkili bulgular, bu dönemde özellikle belli başlı endüstri kollarındaki gözle görülür gelişmenin, kenti üretim faaliyetleri ile öne çıkardığını ortaya koymuştur. Kentin Hristiyanlık inancına yön veren konsillerde sahip olduğu gücün kentteki üretim faaliyetleri ile desteklenmiş olduğu ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Kentteki bu üretim faaliyetleri içerisinde şarap üretimine işaret eden şarap presleri Kuzeybatı Nekropolis'in bulunduğu Hisartep'e'nin kuzeybatı kesimi dışında tüm yamaçlarda saptanmıştır. Özellikle 1 ve 7 numaraları preslerde gerçekleştirilen çalışmalarda MS 4. ve 6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen buluntular açığa çıkarılmıştır. Bu veriler, kentte Geç Antik Dönem'de yaygın şekilde, büyük miktarda şarap üretimi yapıldığının göstergesidir ve tarımsal üretimin kent ekonomisinde taşıdığı payı göstermesi açısından önemlidir. Kentin Hristiyanlık inancına yöne veren konsillerde ve bir piskoposluk merkezi olarak bölgede sahip olduğu gücü, aynı dönemler içerisinde ürettiği büyük miktardaki şarap üretimi ve diğer ticari ürünlerden alıyor olmalıdır.

Tarımsal üretimin yanı sıra, Geç Antik Dönem'de seramik üretimi yapıldığına dair çok sayıda kanıt da mevcuttur. Özellikle *Unguentariumlar*, kentte üretimi yapıldığı bilinen seramik gruplarından birisidir. Ele geçen hatalı üretim parçalar ve gerçekleştirilen arkeometrik analizlerin sonuçları, üretimin kanıtlarıdır. Kentte üretildiği anlaşılan *unguentariumlardan* birisi üzerinde okunan “*Παύλου*” (*Paulos*'un) yazılı monogram (Çizim 1/11, Çizim 2/2), Seleukeia Sidera'da Geç Antik Dönem'de görev almış bir din adamı ya da devlet görevlisinin adı olabilir. Henüz çözümlenememiş *unguentariumlar* üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarla, kentte dinsel ve kamusal görevlerde bulunmuş kişiler ve kentin ekonomisi üzerinde Hristiyanlığın etkileri hakkında daha geniş bilgilere sahibi olmamız mümkün olacaktır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Bibliotheca Hagiographica Graeca, (Ed. F. Halkin), (Bibliotheca Hagiographica Graeca (Société des Bollandistes), Brüksel, 1957.

Concilium universale Chalcedonense Anno 451, Acta Conciliorum Oecumenicorum, vol. 2.1.1-2.1.3, (Ed. E. Schwartz), Berlin, 1935.

Hieroclis, *Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatum*, (Ed. G. Parthey), Amsterdam, 1967, I. 381.

Index Apostolorum Discipulorum que Domini (textus Pseudo-Dorothei), (Ed. T. Schermann), Leipzig, 1907.

Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, C. Mayhoff (ed.), C. Plini Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII, Leipzig 1875-1906.

Strabon, *Geographica/ Γεωγραφικά*, A. Meineke (Ed.), Strabonis Geographica, Leipzig, 1877.

Modern Kaynaklar

Tırpan, A. ve Büyükozer A. (2010). Börükçü 2 Numaralı Zeytinyağı Atölyesi. (ed.) Ü. Aydınoglu, A. K. Şenol, Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ege Yayınları, İstanbul, 227-241.

Arslan, N. (2004). Antiocheia (Pisidya) Kazılarında Bulunan Seramikler. Olba, X, 224-226.

Ercan, A. (2010). Antik Çağda Korykos'taki Zeytinyağı ve Şarap Üretimine Yönelik Yapılanmalar ve Bunların Yerleşim Düzenlemesi İçerisindeki Yeri. (ed.) Ü. Aydınoglu, A. K. Şenol, Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ege Yayınları, İstanbul, 33-53.

Ercan, A. ve Kurt, M. (2017). Isauria Bölgesindeki Sbide Antik Kenti: Bölgesel Yerleşim Düzenlemesi Açısından Bir İnceleme. (ed.) Ü. Aydınoglu, Mörel, Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri, Mersin, 49-60.

Aydın, M. (2002a). Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi. Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği, (09-10 Haziran 2001, Ankara), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 107-117.

Aydın, M. (2002b). Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13, 13, 5-14.

Aydınoglu, Ü. (2009). Dağlık Kilikia Bölgesi'nde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretim Arkeolojik Kanıtları. Ege Yayınları, İstanbul.

Aydınoglu, Ü. (2010). Olive Oil Production in Rough Cilicia: Production Installations- Settlement Pattern- Dating. (ed.) . Ü. Aydınoglu, A. K. Şenol, Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ege Yayınları, İstanbul, 1-17.

Aydınoglu, Ü. Mörel, A. (2015). Zeytinyağı Üretim Merkezi Kanytellis. Kanytellis Dağlık Kilikia'da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi, Ege Yayınları, İstanbul, 159-188.

Baldıran, A. (2010). Lykaonia Bölgesi Şarap İşlikleri (Beyşehir-Seydişehir Civarı). (ed.) Ü. Aydınoglu, A. K. Şenol, Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri Ege Yayınları, İstanbul, 303-317.

Baldoni, D. ve Franco C. (1995). Unguentaria Tardo-Antichi da Iasos. *Rivista di Archeologia*, XIX, 121-134.

Baş, M. (2015). Kıpti Kaynaklarında İznik Konsiline Götüren Süreç ve Arius. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 89-101.

Belke, K. ve Mersisch, N. (1990). *Tabula Imperii Byzantini 7, Phrygien und Pisidien*. Wien.

Bingöl, O. (1994). Seleukeia Sidera (Bayat) 1993 Yılı Arkeolojik Kazıları. *Göller Bölgesi Arkeolojik-Kültürel-Turistik Araştırma ve Değerlendirme Projesi*, Ankara, 43-76.

Bingöl, O. (2012). Seleukeia Sidera. *Anatolia (Anadolu)*, DTCF 75. Yıl Armağanı, 457-471.

Bracke, H. (1993). *Pisidia in Hellenistic Times (334-25 B.C.)*. (ed.) M. Waelkens, *Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5, Sagalassos I, First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)* Leuven, 15-35.

Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*. *Asia Minor Studien 7*.

Cohen, G. M. (1995). *Hellenistic Settlements in Europe, The Islands, and Asia Minor*. Oxford.

Çaylak Türker, A. (2005). Myra'da Aziz Nikolaos'un Yağ Kültüyle İlişkili Seramik Kaplar. *Adalya*, VIII, 311-328.

Darrouzès, J. (1975). *Listes piscopales du concile de Nice (787)*. *Revue des études Byzantines*, 33, 5-76.

De Courtils, J. (2001). *Xanthos, Rapport sur la Campagne de 2000*. *Anatolia Antiqua*, IX, 235-237.

Degeest, R. (1993). *Some Late Roman Unguentaria in Sagalassos*. *Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae, Sagalassos II, Report on The Third Excavation Campaign of 1992*, (ed.) M. Waelkens - J. Poblome, Leuven University Press, Leuven, 183-190.

Degeest, R. (2000). *Studies in Eastern Mediterranean Archaeology III, The Common Wares of Sagalassos, Typology and Chronology*. Brepols, Leuven.

Degeest, R. vd. (1999). *The Late Roman Unguentaria of Sagalassos*. *BaBesch*, 74, 247-262.

Elton, H. (2015). *Olive Oil and Wine Production in Isauria: Results From The Göksu Archaeological Project in Turkey*. *Antikçağ'da Doğu Akdeniz'de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*. (ed.) A. Diler, A. K. Şenol, Ü. Aydınoglu İzmir, 41-50.

Fırat, N. (1999). *Perge Konut Alanı Keramiği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Flusin, B. (2014). *İmparatorluk Kilisesinin Yapısı*. (Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641). (ed.) C. Morrison, çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 130-160.

Gassner, V. (1997). *Forschungen in Ephesos XIII/1/1, Das Südtor der Tetragonos Agora Keramik und Kleinfunde*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana.

Gregory, T. E. (2019). *Bizans Tarihi*, YKY, İstanbul.

Güngör, Z. T. (2019). Pisidia Antiokheia'sı Yerel Üretim Seramikleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Harrison, R. M., Fıratlı, N. ve J. W. Hayes, (1968). Excavations at Saraçhane in Istanbul: Fifth Preliminary Report, With a Contribution on A Seventh-Century Pottery Group, *Dumbarton Oaks Papers*, 22, 195-216.

Hayes, J. W. (1971). A New Type of Early Christian Ampulla. *The Annual of the British School at Athens*, 66, 243-248.

Hirschfeld, G. (1874). *Reise nach dem südlichen Kleinasien*, ZGE XIV, Berlin.

Hudson, N. (2008). *Three Centuries of Late Roman Pottery*, (ed.) C. Ratte, R. R. R. Smith, JRA Supplementary Series No. 70, Aphrodisias Papers 4, New Research on City and Its Monuments, Portsmouth, Rhode Island.

Hürmüzlü, B. (2008). "Seleukeia Sidera Antik Kenti", *TEBE Haberler*, 26, 12-13.

Hürmüzlü, B. (2015). Pisidia Bölgesi'nde Seleukoslar Dönemi Yerleşim Politikaları, *CollAn*, 14, 167-185.

Hürmüzlü, B., Kaşka, G. ve Fırat, M. (2015). Geç Antik Dönem'de Konane (ó Kovάνης, Τουστινιανούπολις). *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 25-46.

Hürmüzlü, B., Sönmez, B. ve Ayaşan, M. (2018). Seleukeia Sidera Antik Kenti 2016 Yılı Yüzey Araştırması Sonuçları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1/ 35*, Bursa, 247-254.

Hürmüzlü, B. vd. (2017). Seleukeia Sidera Antik kenti Yüzey Araştırması Sonuçları, *ANMED*, 15, 233-241.

Hürmüzlü, B. vd. (2018a). Work at the Ancient City of Seleukeia Sidera in 2017-Seleukeia Sidera Antik Kenti 2017 Çalışmaları, *ANMED*, 16, 234-241.

Hürmüzlü, B. vd. (2018b). Seleukeia Sidera Antik Kenti Temizlik – Düzenleme ve Ölçüm Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1/ 40, Çanakkale, 385-396.

Hürmüzlü, B. vd. (2018c). Isparta İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2017 Yılı Çalışmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 36, 1, Çanakkale, 343-352.

Hürmüzlü, B. vd. (2019). Work at the North west Necropolis of Seleukeia Sidera in 2018. *ANMED*, 17, 83-89.

Hürmüzlü, B., -Sönmez, B. ve Atav Köker, İ. (2020). Seleukeia Sidera Antik Kenti Üretim Faaliyetleri Hakkında Ön Değerlendirmeler. (ed.) A. Mörel, G. Kaşka, H. Köker, M. Kaşka, M. Fırat, S. O. Akgönül, *Pisidia Araştırmaları II: Pisidia ve Yakın Çevresinde Üretim, Ticaret ve Ekonomi*, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 31 Ekim-03 Kasım 2018 Isparta, 140-153.

Hürmüzlü, B. (2020). Preliminary Report on a Bone Workshop in Seleukeia Sidera. (ed.) G. Yalçın, O. Stegemeier), *Metallurgica Anatolica Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags* Ünsal Yalçın 65. Yaş günü Armağan Kitabı, İstanbul, 271-274.

Hürmüzlü, B. ve Sönmez, B. (2021). A New Member of Late Roman D *Koiné*? A New Red-Slipped Pottery Group from Seleukeia Sidera, Olba, XXIX (baskıda).

Iversen, P. (2015). Inscriptions from Northwest Pisidia. *Epigraphica Anatolica*, 48, 1-85.

İdil, V. ve Kadioğlu, M. (2009). 2007 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *KST*, 3/ 30, 499-520.

- Jones, A. H. M. (1964). *The Later Roman Empire 284-602: A Social Economic and Administrative Survey Vol. II*, Basil Blackwell, Oxford.
- Jones, A. H. M. (1971). *The cities of the Eastern Roman Provinces*. Oregon.
- Kaçar, T. (2015). *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kaptijn, E. vd. (2013). *Societal Changes in the Hellenistic, Roman and Early Byzantine Periods: Results from the Sagalassos Territorial Archaeological Survey 2008 (southwest Turkey)*. *Anatolian Studies*, 63, 75-95.
- Kaşka, G. ve Ekici, K. (2019). *MS I. ve VIII. Yüzyıllar Arasında Kuzeybatı Pisidia'da Hıristiyanlık*. *Phaselis*, V, 333-346.
- Kaşka, G. (2019). *Pisidia'da Bir Seleukos Yerleşimi: Seleukeia Sidera*. (ed.) E. Akyürek Şahin, F. Onur, M. E. Yıldız), *Eskiçağ Yazıları* 13, Akron 17, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kaya, D. (1999a). *Die Theater aus grabung von Seleuceia Sidera (Klaudioseleukeia)*. *Asia Minor Studien*, 34, 163-174.
- Kaya, D. (199b). *Seleucia Sidera*. I. *Uluslararası Pisidia Antiocheia Sempozyumu Bildiriler Kitabı (2-4 Temmuz 1997)*, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın, 35-46.
- Kazhdan, A. P. (1991). *Iconoclasm*, *The Oxford Dictionary of Byzantium Vol. 2*. (ed.) A. P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-Oxford.
- Kehoe, D. P. (2007). *Lawand the Rural Economy in the Roman Empire*. University of Michigan Press.
- Kızıllı, A. (2010). *Keramos'un Kuzeyinde Yapılan Yüzey Araştırmalarında Tespit Edilen Zeytinyağı İşlikleri*. (ed.) Ü. Aydınöğlü, A. K. Şenol, *Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*, *Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ege Yayınları, İstanbul, 259-277.
- Kosmetatou, E. (1997). *Pisidia and the Hellenistic Kings From 323 to 133 B.C*. *Ancient Society*, 28, 5-37.
- Köker, H. (2016). *Klaudia Seleukeia (Sidera) Kazı ve Yüzey Araştırmaları Sikke Buluntuları Ön Değerlendirme*. *Eskiçağ Yazıları* 10, AKRON, 13, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 253-258.
- Lafli, E. (1996). *Seleukeia Sidera 1993 Kazısında Bulunmuş Olan Pişmiş Toprak Eserler*. (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- Lafli, E. (1998). *Notes on the History of Seleukeia Sidera in Pisidia*. *Orient-Express*, 3, 73-78.
- Lafli, E. (1999a). *Sagalassos Red Slip Ware aus Seleukeia Sidera, Ein Beispiel der Verbreitung der sagalassischen Keramik im römischen Pisidien*. *Forum Archaeologiae. Zeitschrift für klassische Archäologie*, Ausgabe 10.3.
- Lafli, E. (1999b). *Sagalassos Roman Relief Wares from Seleuceia Sidera in Pisidia (Turkey)*, (ed.) H.A.G. Brijder, *Allard Pierson Series, Volume 12-Studies in Ancient Civilization, Classical Archaeology towards the Third Millennium: ReflexionsandPerspective Proceedings of the XVth International Congress of ClassicalArchaeology*, (Amsterdam, July 12-17, 1998), Amsterdam, 227-229.
- Lafli, E. (1999c). *Greek Inscription and Inscription Fragments from Seleuceia Sidera in Pisidia (South-Western Turkey)*, *Orient Express. Notes et nouvellesd'archéologieorientale* 1999/2 – juin, 59-62.
- Lafli, E. (2000). *Sagalassos Table and CommonWaresfrom Seleukeia Sidera in Pisidia (South western Turkey) A Preliminary Report*, *Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta*, 36, 43-47.

- Laflı, E. (2001). Seleuceia in Pisidia during the Hellenistic Period. *Orbis Terrarum*, 7, 55-98.
- Laflı, E. (2002). Notes on the History of Seleuceia Sidera in Pisidia (Southwestern Turkey). (ed.) P. Freeman, J. Bennett, Z. T. Fiema, B. Hoffmann, Second Preliminary Report on the Inscriptions and Inscription Fragments. *Limes XVIII-Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan (September 2000)*. A Conference held under the auspices of the Department of Antiquities of the Hashemite Kingdom of Jordan, The Council for British Research in the Levant and the Department of Archaeology at the University of Liverpool. *British Archaeological Reports, International Series 1084 Oxford 2002*, 313-326.
- Laflı, E. (2004a). Dionysiac Scenes on Sagalassian Oinophoroi from Seleuceia Sidera in Pisidia (South western Turkey). (ed.) S. Bellund, G. Davies, *Games and Festivals in Classical Antiquity. Proceedings of the Conference held in Edinburgh 10-12 July 2000, BAR International Series 1220*, Oxford, 125-136.
- Laflı, E. (2004b). Vorläufiger Bericht über die römisch-kaiserzeitlichen und spätantiken Tonollampen aus Seleukeia Sidera in Pisidien (Südwesttürkei). (ed.) I. Thuesen, *Proceedings of the Second International Congress on the Archaeology of the Near East, Copenhagen 2000 Vol. I, Winona Lake, I.N, 765-777*.
- Laflı, E. (2005). Spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien aus Seleukeia Sidera in Pisidien (Südwesttürkei). (ed.) J. M^a. Gurt i Esparraguera, J. Buxeda i Garrigós, M. A. Cau Ontiveros), *LRCW I-Proceedings of the First International Conference on Late Roman Coarse Wares, Cooking Ware and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry (Barcelona, 14-16 March 2002)/BAR International Series 1340, Oxford, 667-679*.
- Meriç, R. (2002). Forschungen in Ephesos IX/3, Späthellenistisch-römische Keramik und Klein funde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt am Ephesos, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana.
- Metin, H. (2014). Kremna Antik Kenti Kuzey Yayılımı Hakkında İlk Gözlemler. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11, 1-27.
- Mimaroğlu, S. ve Aydınöğlü, Ü. (2017). Dağlık Kilikia'da Geç Antik Dönem Kırsal Yerleşim Düzenlemesi: Öküzlü Örneği. (ed.) Ü. Aydınöğlü, A. Mörel, *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri, Mersin, 122-141*.
- Mitchell, S. ve Katsari, C. (2005). *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor*, The Classical Press of Wales, Swansea.
- Mörel, A. (2014). Dağlık Kilikia Bölgesinde (Olba Territoriumu) Özköy Antik Yerleşimi: Tarımsal Organizasyon ve Yerleşim Düzenlemesi. (ed.) E. Sökmen, E. Burcu), *Arkeolojide Bölgesel Çalışmalar Sempozyum Bildirileri, Ege Yayınları, İstanbul, 147-171*.
- Mörel, A. (2017). Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi'nde (Isauria) Bir Liman Yerleşimi: Akkale. (ed.) Ü. Aydınöğlü, A. Mörel), *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri, Mersin, 95-121*.
- Mörel, A. (2020). Seleukeia Sidera'da Tarımsal Üretimin Arkeolojik Kanıtları. (ed.) A. Mörel, G. Kaşka, H. Köker, M. Kaşka, M. Fırat, S. O. Akgönül, *Pisidia Araştırmaları II: Pisidia ve Yakın Çevresinde Üretim, Ticaret ve Ekonomi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 31 Ekim-03 Kasım 2018 Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 50-69*.
- Mullen, R. L. (2004). *The Expansion of Christianity A Gazetteer of its First Three Centuries*, Leiden-Boston.

Norwich, J. J., (2013). Bizans Erken Dönem (MS 323-802), (Çev. H Koyukan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Özcan, F., Taş, T. ve Yayan, E. (2017). 2015 Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması, *AST*, 2, 34, 359-379.

Özcan, F. (2018). Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması. *Anmed*, 16, 216-226.

Özcan, F., Yayan, E. ve Çevik, N. (2018). Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması 2016. *AST*, 1, 35, 457-470.

Özüdoğru, Ş. ve DüNDAR, E. (2007). Kibyra Geç Roma-Erken Doğu Roma Dönemi Mühürlü Unguentariumları, *Olba*, XV, 145-178.

Poblome, J. (2015). The Economy of the Roman World as a Complex Adaptive System: Testing the Case in Second to Fifth Century CE Sagalassos. (ed.) P. Erdkamp, K. Verboven, *Structure and Performance in the Roman Economy: Models, Methods and Case Studies* Latomus, Brüksel, 126-139.

Rautman, M. (1995). Two Late Roman Wells at Sardis. *AASOR*, 53, 37-84.

Romanus, K. vd. (2009). Wine and Olive Oil Permeation in Pitched and Non-pitched Ceramics: Relation with Results from Archaeological Amphorae from Sagalassos, Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 36, 900-909.

Scardozi, G. (2010). Oil and Wine Production in Hierapolis of Phrygia and Its Territory During Roman and Byzantine Age: Documentation From Archaeological Excavations and Surveys. (ed.) Ü. Aydınoglu, A. K. Şenol, *Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ege Yayınlar, İstanbul, 277-302.

Schenk, T. (2020). Archäologische Prospektionen in Seleukeia Sidera und der Versuch, Produktionszentren zu bestimmen. (ed.) A. Mörel, G. Kaşka, H. Köker, M. Kaşka, M. Fırat, S. O. Akgönül, *Pisidia Araştırmaları II: Pisidia ve Yakın Çevresinde Üretim, Ticaret ve Ekonomi*, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 31 Ekim-03 Kasım 2018, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 154-165.

Sterrett, J. R. S. (1888a). *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, Boston.

Sterrett, J. R. S. (1888b). *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, Boston.

Şenol, A. K. ve Walz, S. (2010). Oyuklu Tepe-Reconstruction and Context Analysis of a Hellenistic Press Installation in the Survey Territory of Bybassos on the Carian Chersonesos. (ed.) Ü. Aydınoglu, A. K. Şenol, *Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ege Yayınları, İstanbul, 185-199.

Şimşek, C. ve Duman, B. (2007). Laodikeia'da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları. *Adalya*, X, 285-309.

Tainter, J. (1988). *New Studies in Archaeology, The Collapse of Complex Societies*, Cambridge University Press.

Talloon, P. ve Vercauteren, L. (2011). The Fate of Temples in Late Antique Anatolia. (ed.) L. Lavan and M. Mulryan), *Late Antique Archaeology 7, The Archaeology of Late Antique Paganism*, Leiden, 347-387.

Talloon, P. (2019). The Rise of Christianity at Sagalassos. (ed.) S. Mitchell, P. Pilhofer, *Early Christianity in Asia Minor 3, Early Christianity in Asia Minor and Cyprus: From the Margins to the Mainstream* Leiden, 164-201.

Taş, T. ve Özcan, F. (2015). MS 4.-7. Yüzyıllar Arasında Haç Motiflerinin Gelişimi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21, 247-275.

Tcherikover, V. A. (1927). Die Hellenistische Stadtgründung von Alexander der Grossen bis auf die Römerzeit, Leipzig.

Tekocak, M. ve Adıbelli, H. (2010). Tarsus-Sağlıklı (Bayramlı) Köyü Sakızlıklı Mevkii Şarap ve Zeytinyağı İşlikleri. (ed.) Ü. Aydınöğlu, A. K. Şenol, Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ege Yayınları, İstanbul, 53-75.

Tüfekçi, S. T. (2003). Wine Presses of Western Phrygia. Ancient West-East, 1-18.

Vandam, R., Willet, P. T. ve Poblome, J. (2017). Living on the Margins: First Results from the Dereköy Archaeological Survey of the Sagalassos Project in the Western Taurus Mountains. (ed.) S. R. Steadman, G. McMahon, The Archaeology of Anatolia Volume III Recent Discoveries, Cambridge Scholars Publishing, 321-346.

Vandam, R. vd. (2018). The Exploration of a Secondary Centre in the Territory of Sagalassos. ANMED, 16, 180-188.

Vandeput, L. (2009). Late Antiquity in the Taurus mountains: Remains in Pednelissos and its Territory. CollAn, 8, 23-44.

Vermoere, M. vd. (2000). Late Holocene Environmental Change and the Record of Human Impact at Gravgaz near Sagalassos, Southwest Turkey. Journal of Archaeological Science, 27, 571-595.

Vermoere, M. vd. (2002). Palynological Evidence for Late-Holocene Human Occupation Recorded in Two Wetlands in SW Turkey. The Holocene, 12, 569-584.

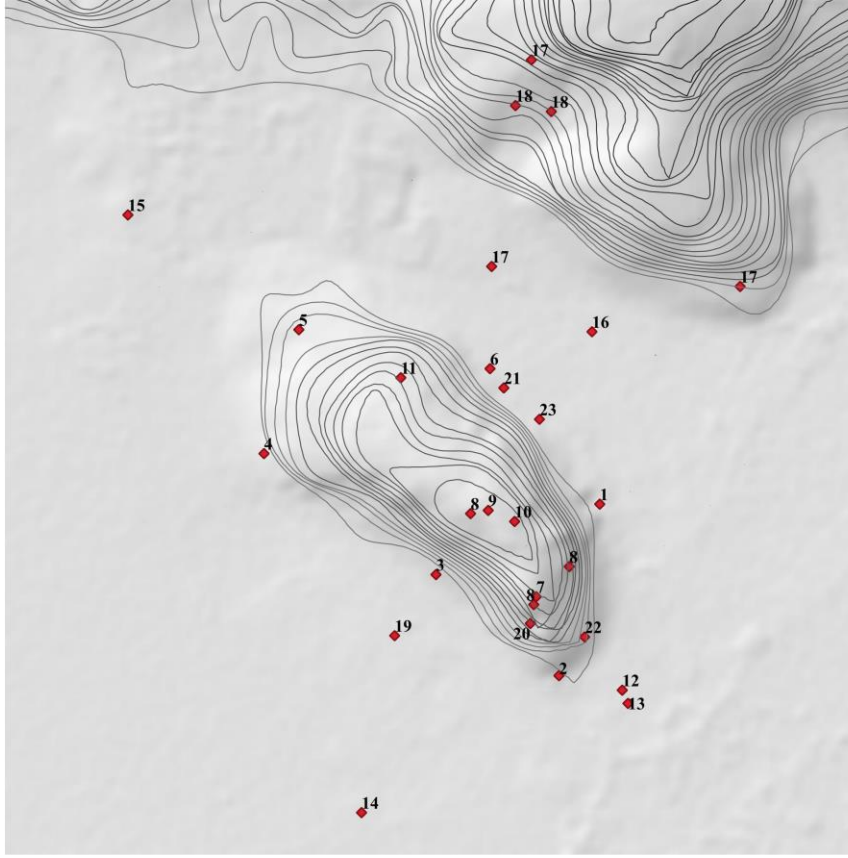
Vermoere, M. vd. (2003). Modern and Ancient Olive Stands Near Sagalassos (south-west Turkey) and Reconstruction of the Ancient Agricultural Landscape in Two Valleys. Global Ecology and Biogeography, 3, 12, 217-236.

Von Aulock, H. (1979). Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 22, Münzen und Städte Pisidiens II, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.

Waelkens, M. vd. (2000). In the 1996 and 1997 Survey Sessions at Sagalassos. , (ed.) M. Waelkens, L. Loots), Sagalassos V, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11/A Report on the Survey and Excavation campaigns of 1996 and 1997, Leuven University Press, Leuven.

Online Kaynaklar

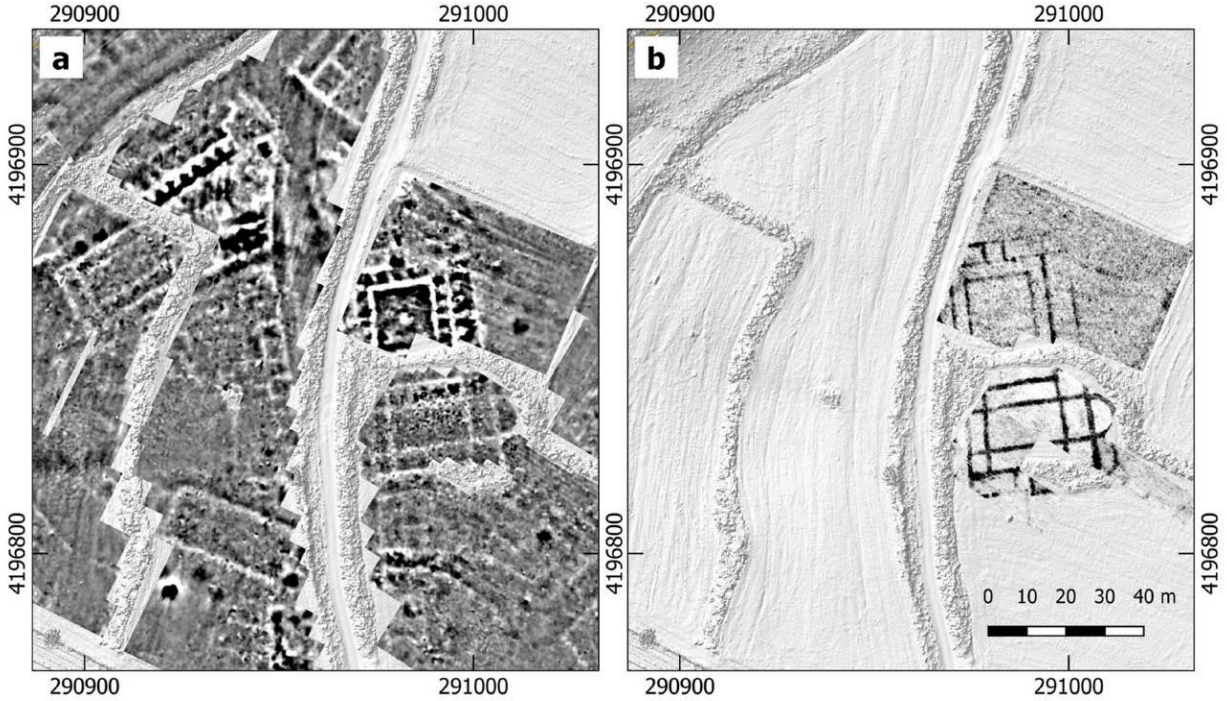
<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.293>

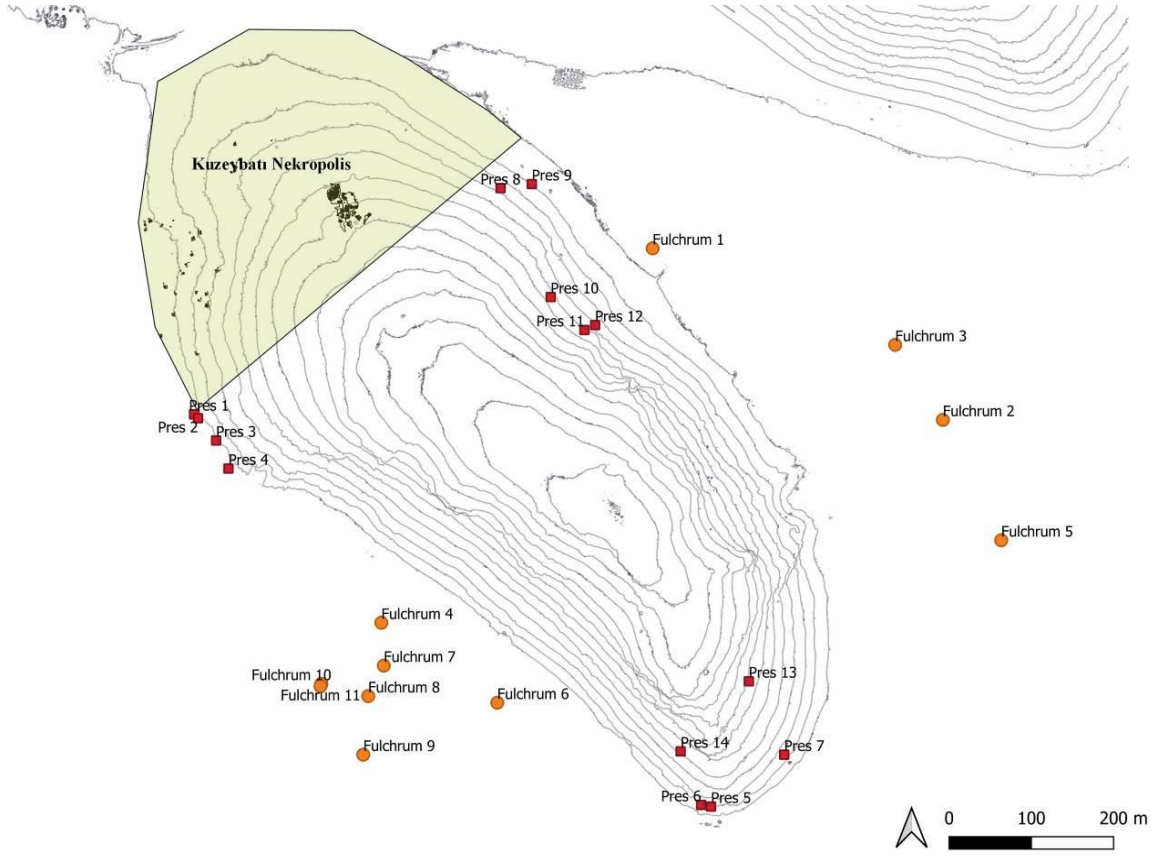
Seleukeia Sidera 2021

- 1-Tiyatro
- 2-Güneybatı Yamacı Yapıları
- 3-Merdiven - Tünel - Kuyu Sistemi
- 4-Şarap Presi 1
- 5-Kuzeybatı Nekropolis
- 6-Z22 Açması
- 7-Doğu Kapısı
- 8-Hellenistik Dönem Sur Duvarı
- 9-S23 Açması
- 10-Sarnıç
- 11-Kule
- 12-Macellum
- 13-Basilikal Planlı Kilise 1
- 14-Basilikal Planlı Kilise 2
- 15-Kuzey Nekropolis
- 16-Kuzeydoğu Nekropolis
- 17-Hellenistik Dönem Nekropolisleri
- 18-Taş Ocağı
- 19-Çatı Kiremidi Üretim Alanları
- 20-Kemik İşlikleri
- 21-Y23 Açması
- 22-Pres 7
- 23-X24 - X25 Açması

Harita 1: Seleukeia Sidera Kenti – Basilikal Planlı Kiliselerin Konumları

Harita 2. Seleukeia Sidera Kilise 1 - Transept Planlı Basilikal Kilise (Schenk 2020, Fig. 3a)

Harita 3. Seleukeia Sidera Antik Kentinde Şarap Presleri ile Kuzeybatı Nekropolisin Konumu

Resim 1. Seleukeia Sidera Latin Haçı - (Crux Immisa) Formunda Haç Kolye Kalıbı (Hürmüzlü, Sönmez ve Ayaşan 2018, 253 Resim 3).

Resim 2. Seleukeia Sidera Latin Haçı - (Cruz Immisa) Formunda Haç Kolye Kalıbı (Hrmzli, Sönmez ve Ayaşan 2018, 254 Resim 4).

Resim 3. Seleukeia Sidera Şarap Presi – Pres 1 (2018)

Resim 4. Seleukeia Sidera Şarap Presi – Pres 7 (2020)

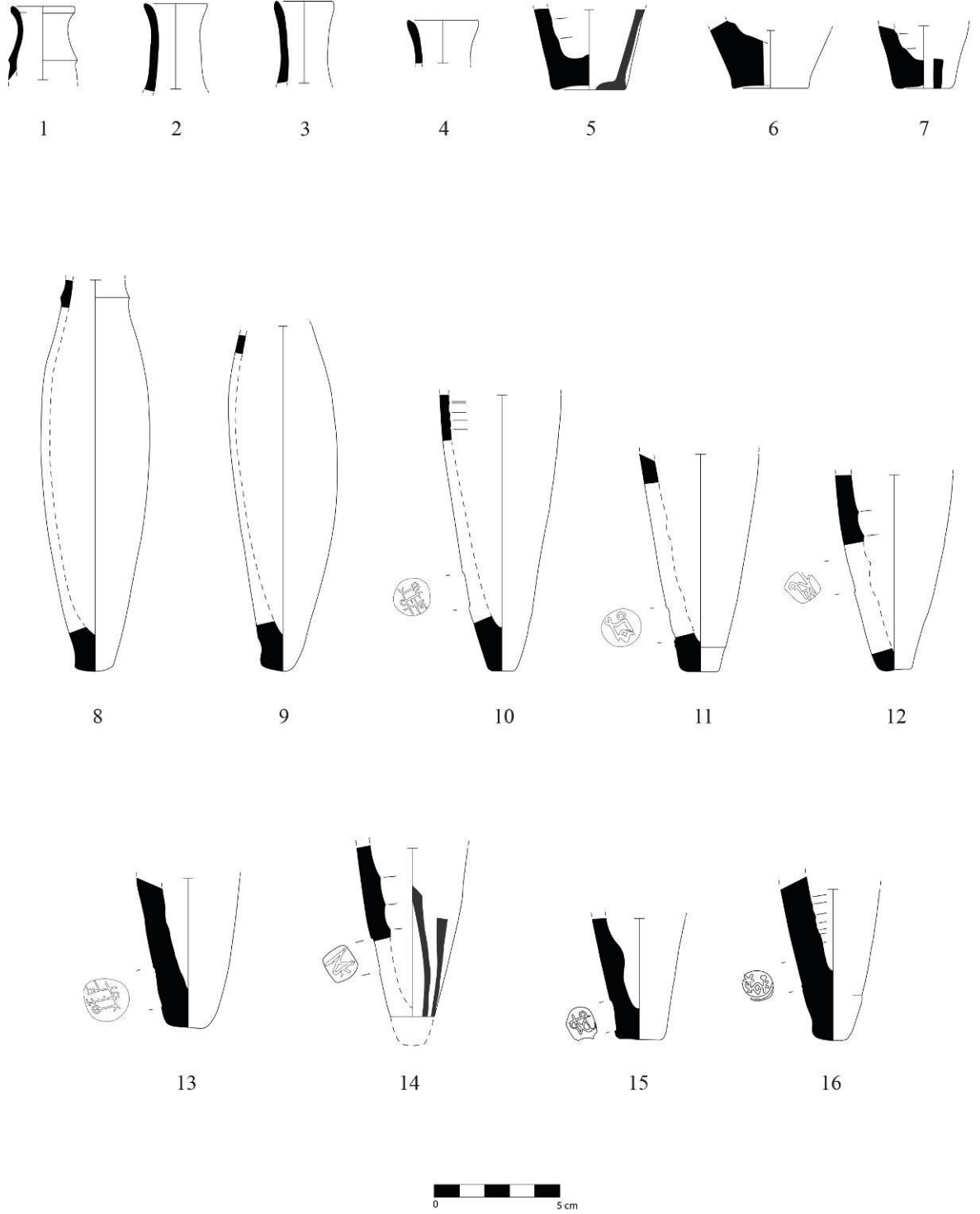
Resim 5. Seleukeia Sidera Çan Biçimli Pres Ağırlık Taşı 1

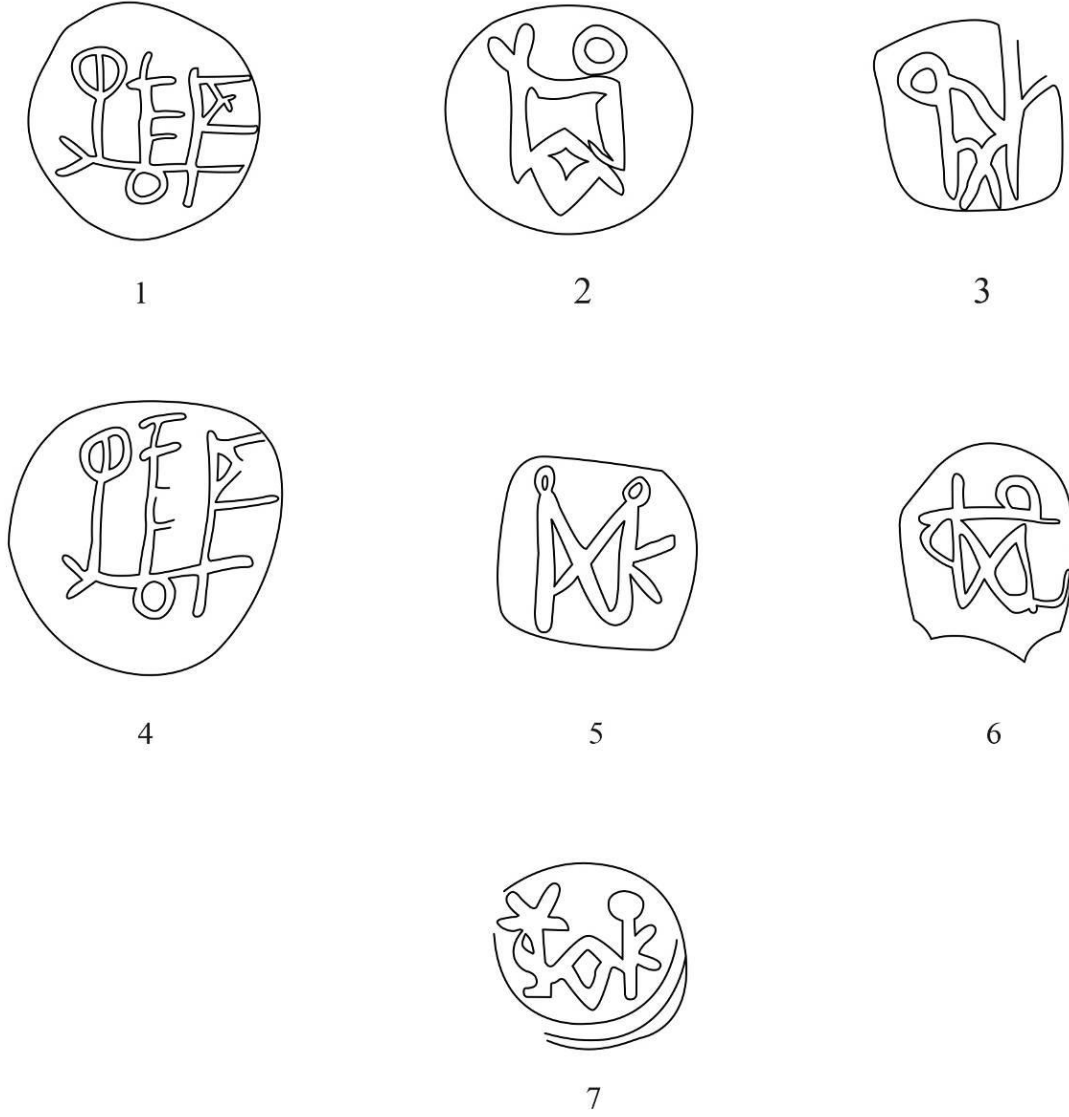
Resim 6. Seleukeia Sidera Çan Biçimli Pres Ağırlık Taşı 2

Resim 7. Seleukeia Sidera Geç Roma İmparatorluk Dönemi *unguentarium*ları

Çizim 1. Seleukeia Sidera Geç Roma İmparatorluk Dönemi *unguentarium*ları

Çizim 2. Geç Roma İmparatorluk Dönemi *unguentarium*ları üzerinde yer alan monogramlar